

Artikel

Grenzen aan Verdraagzaamheid omwille van de democratie¹.

Jenny Walry

In onze plurale maatschappij leven verschillende groepen met uiteenlopende overtuigingen en levenswijzen. Dit leidt tot spanningen en soms botsingen die om democratische oplossingen vragen. De discussies daarover verlopen vaak verward. Deze tekst verdedigt vier stellingen die in dit debat verhelderend kunnen zijn: (1) geen enkele staat, ook niet de democratische, kan waarde vrij zijn, (2) meningsverschillen zijn constitutief voor iedere democratie, (3) de waarden van de democratie sluiten zowel ethisch als politiek relativisme uit en (4) soms zijn beperkingen aan pluralisme en tolerantie noodzakelijk, wil de democratie zich kunnen handhaven.

In onze hedendaagse maatschappij is pluraliteit van levenswijzen en van ideologieën (die uiteenlopende religieuze, filosofische, ethische, politieke overtuigingen inhouden) een gegeven dat we als blijvend kunnen beschouwen. We leven, willen of niet, in een plurale maatschappij. Niettegenstaande de verschillende manieren van leven meestal wel redelijk zijn (Rawls, 1993), botsen ze soms met elkaar. Dat kunnen conflicten zijn, zoals bijvoorbeeld tussen de Islamitische cultuur en onze Westerse cultuur, of tussen de uiterst rechtse ideologie (in Vlaanderen denken we aan het Vlaams Blok) en de democratische principes. Bij botsingen die uit de hand lopen zal de staat tussenkomen om de sociale vrede te herstellen. De staat² wordt dan aangezien als neutrale en dwingende instantie.

De eerste stelling die ik in deze tekst verdedig is, dat deze neutraliteit niet waarde vrij is. Om dit te verduidelijken, geef ik eerst de basisaspecten van democratie weer en ook de waarden die door iedere democratie worden beschermd.

Een tweede standpunt gaat in op de onmogelijkheid, maar ook op de onwenselijkheid, van een democratie waarin alle meningsverschillen en spanningen afwezig zijn.

In een derde stelling zet ik uiteen waarom het politiek en het ethisch relativisme haaks staan op de democratische beginselen.

Niettegenstaande dat pluralisme en verdraagzaamheid essentiële eigenschappen zijn in een democratie, argumenteer ik ten slotte dat, wil men de democratie veilig stellen, er grenzen moeten worden gesteld, zowel aan pluralisme als aan verdraagzaamheid.

---

¹ Ik dank Ger Grosemans voor haar nuttige opmerkingen en voor het herlezen van de volledige tekst.

² In de discussie die volgt, verwijs ik naar 'de staat' in zijn drie functies: de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht.

Vele politieke filosofen behandelen deze onderwerpen. Die welke ik raadpleegde, staan vermeld in de bibliografie.

Twee basisaspecten van iedere politieke democratie.

Democratie is in de eerste plaats een methode om tot beslissingen te komen, waarbij in principe de macht bij het gehele volk ligt. Politieke democratie is een formeel systeem waarin het volk via algemeen stemrecht, kiest voor wat het wil verwezenlijken. Deze volkssoevereiniteit kan in de huidige complexe maatschappij enkel waargemaakt worden via de verkiezing van volksvertegenwoordigers. De enig haalbare vorm van democratie is op dit ogenblik de ‘vertegenwoordigende democratie’ met verschillende formele regels zoals scheiding van machten; verkiezingen volgens vastgestelde regels en op geregelde tijdstippen; en zo meer.

Deze formele methode noemt men de procedurele of formele democratie en is algemeen gekend.

Maar democratie staat ook voor zekere waarden. Die vormen de inhoud van democratie. De voornaamste waarden die door de democratie worden gerealiseerd zijn **gelijkheid en vrijheid**, uitgedrukt in de slogan ‘gelijke vrijheid voor iedereen’, alsook **pluralisme**. Dit pluralisme wordt niet enkel gezien als een empirisch feit maar ook als een te verdedigen waarde. Dat er in een samenleving veel uiteenlopende levenswijzen voorkomen is één ding. Die verscheidenheid waarderen is totaal iets anders. In het eerste geval kan men eventueel deze veelheid afwijzen en trachten te vermijden. In het tweede geval is deze pluraliteit geen nadeel, wel integendeel: men erkent de onderscheiden levenswijzen en ziet ze als een uitbreiding van keuzes.

De invulling die mensen geven aan vrijheid en gelijkheid zal door deze grote pluraliteit aan levensvormen en persoonlijke ideeën nooit identiek zijn. De onvermijdelijke spanningen en conflicten die door dat pluralisme altijd ontstaan, behandel ik hierna.

De waardering van pluralisme vergt een grote **verdraagzaamheid** van alle leden van de maatschappij, ten opzichte van levenswijzen waar ze zich niet kunnen achter scharen. Pluralisme sluit de waarde van tolerantie in zich.

Enkel procedurele democratie toepassen, biedt nooit de garantie dat de belangen, mogelijkheden en vrijheden van de vele soorten minderheden beschermd worden. Indien bij eenvoudige meerderheidsstemming over het lot van homoseksuelen, asielzoekers en kleurlingen zou kunnen beslist worden, zouden deze groepen hoogstwaarschijnlijk achtergesteld of zelfs soms vervolgd worden³.

---

³ Vandaar het gevaar van referenda die kracht van wet hebben. Referenda als loutere toetsing van wat de publieke opinie op een zeker ogenblik denkt, kan wél richtinggevend zijn voor het beleid.

Verdedigers van een diversiteit van levenswijzen staan voor het heel moeilijk probleem dat de staat de technieken moet ontwikkelen om de verschillende groepen (waaronder vele minderheden) te laten samenleven zonder dat conflicten tot geweld escaleren.

Politieke democratie is geen strak omljnd geheel, noch naar vorm, noch naar inhoud.

Een politiek regime waarin men ervan uitgaat dat er slechts één redelijk en rationeel goed (of bundel van 'goeden') bestaat dat superieur is aan alle andere, dat er één redelijke en aanvaardbare (perfecte) vorm van het goede leven bestaat, noemt men perfectionisme. Binnen deze visie is het goede leven uitdrukking van een geïdealiseerd verleden of van een toekomst waarin de praktijken van alle leden van de gemeenschap uitdrukking zijn van één ideologie. Deze visie is rigide en behoudsgezind, maar sluit veranderingen niet volledig uit. Wijzigingen worden met bijzonder veel omzichtigheid en grote geleidelijkheid toegelaten, om dat wat bestaat zo weinig mogelijk te verstoren.

Binnen een dergelijke visie heeft de staat de plicht deze 'perfecte' idealen van het goede te verdedigen en te verspreiden, eventueel door het gebruik van politieke macht. Daardoor kan perfectionisme leiden tot totalitarisme. Perfectionisme is de staatsvorm die onder meer sommige vormen van communitarisme⁴, autoritaire regimes, maar ook staten die hun wetten funderen op een godsdienst, voorstaan.

Perfectionistische politiek van het ene gemeenschappelijke goede, staat tegenover een pluralistische politiek, waarin vele vormen van het goede leven worden aanvaard en aangemoedigd. Een moderne democratie kan bijgevolg enkel pluralistisch zijn en is geen idealisering van het verleden en ook geen utopisch programma.

In een democratie bestaat een belangrijk verschil tussen een brede levensbeschouwing en een politieke aanvaard compromis.

Burgers in een democratische staat vinden uiteraard nog andere waarden belangrijk dan deze die de democratie voorstaat. De waarden – gelijkheid, vrijheid en pluralisme - die beslissend zijn in de politieke sfeer hebben niet noodzakelijk dezelfde prioriteit in andere domeinen van het sociale en persoonlijke leven. Religieuze, filosofische, sociale en morele overtuigingen en waarden zijn rijker en gevarieerder dan de strikt politieke en kunnen een essentiële rol spelen in de actie en houdingen van mensen. Op het verschil tussen beide domeinen wijzen, geeft meer inzicht in de democratische maatschappij in haar totaliteit.

Ieder persoon of groep zal een min of meer brede en samenhangende visie ontwikkelen, afhankelijk van de ideeën die hij heeft over wat zijn leven de moeite waard maakt of wat voor hem het goede leven betekent. Deze impliciete en expliciete waarden, overtuigingen en houdingen waar mensen achterstaan noemen we een brede wereld- en levensbeschouwing of ook nog een 'allesomvattende doctrine'⁵.

---

⁴ Zie Walry 2000b voor een kritische bespreking van het communitarisme en van de liberale democratie.

⁵ Daarmee bedoel ik niet dat die waarden en overtuigingen altijd overeenkomen met de concrete houdingen, doelstellingen, gedragingen van de betrokken personen, noch dat ze geen variaties ondergaan in de loop van de tijd en mede afhankelijk zijn van de feitelijke levenssituaties. Maar deze bedenking valt buiten het thema van dit artikel.

De democratie, vermits ze pluralistisch is, zal een veelheid van uiteenlopende brede visies verwelkomen. De politieke leer zal echter waarden en regels moeten inhouden waarover (steeds een voorlopig) compromis is bereikt. Dit compromis omschrijf ik, in navolging van Koen Raes als een openbare minimale ethiek.

Wat we onder een 'politieke doctrine' of 'constitutionele doctrine' begrijpen, is het compromis (in wetten en regelgevingen vastgelegd) dat de burgers via democratische politieke organen hebben bereikt. Iedere globale politieke doctrine is 'smal' in vergelijking met de uitgebreide levensbeschouwingen van groepen en personen.

Het politiek compromis en de persoonlijke ideeën van het goede, zullen niet volledig samenvallen. Dat hoeft ook niet. Wel moeten de democratische waarden voldoende aanvaard zijn binnen de diverse levensbeschouwingen, wil de democratie zichzelf niet verloochenen. Volgend punt gaat daarover.

Door het onderscheid te maken tussen enerzijds de politieke regelgevingen, uitgewerkt op grond van compromissen en anderzijds de brede levensvisie zien we nog duidelijker het verschil tussen perfectionisme en antiperfectionisme.

Aanhangers van het perfectionisme menen dat de brede visie van ieder persoon binnen de gemeenschap samenvalt (of hoort samen te vallen) met de door de overheid uitgewerkte constitutie. Is dit niet het geval dan is er geen grond voor een werkzaam politiek concept, zo menen ze.

Het antiperfectionistisch, pluralistische standpunt van de democratie heeft als doel om door middel van politiek overleg en compromis tot regelingen te komen die het samenleven van de veelheid van groepen met hun vele verschillende ruime doctrines mogelijk maakt.

Dit alles betekent niet dat er zich in de democratie geen inherente onenigheden en conflicten voordoen. Het betekent wel dat in een democratische maatschappij de staat slechts zal optreden als één of ander aspect van een bepaalde brede wereldbeschouwing in tegenstrijd is met de democratische wetten.

Een democratische politieke doctrine houdt in dat, in principe, de staat geen standpunt mag innemen inzake de intrinsieke waarden of verdiensten van de verschillende manieren van leven of inzake de daaraan gekoppelde ideeën van het goede. Een democratische staat zal mensen geen rechten ontnemen of geen toegang tot bronnen weigeren omdat hun idee van het goede leven waardeloos zou zijn. Diezelfde staat zal evenmin andere mensen belonen met een grotere vrijheid of ze meer middelen toekennen omdat dat hun levenswijze wezenlijk meer waarde zou hebben. Iedere opvatting van het goede wordt gerespecteerd, als die niet ernstig indruist tegen regelgevingen die democratisch tot stand zijn gekomen.

Gelijk respect voor ieder mens als mens, impliceert tolerantie inzake individuele begrippen van het goede leven.

Burgers in een democratie beschikken zowel over een brede, als over een smalle doctrine. Liggen die twee ver uit elkaar, dan zullen maatschappelijke conflicten frequenter en dieper zijn dan wanneer de brede levensbeschouwingen de waarden van de politiek vastgelegde overeenkomsten insluiten.

‘Neutraliteit van de staat’ is in een democratie niet waardevrij.⁶

“since neutrality is itself a policy that embodies certain values” Robert Brown, 1993, p.112).

Ook als we weten dat de democratie, zeker zoals ze concreet functioneert, vatbaar is voor vele verbeteringen, is ze toch totnogtoe de meest egalitaire samenlevingsvorm die we kennen⁷.

De neutraliteit van de staat die ik hier verdedig, is een concept dat past binnen een moderne democratie. De veelheid van levenswijzen en overtuigingen die we nu kennen, brengt onontkoombaar sociale conflicten met zich. Indien we die pluraliteit niet slechts als onvermijdelijke overlast en ongemak aanvaarden, maar integendeel verdedigen als waardevol, staan we voor een probleem. Welke instantie kan ervoor zorgen dat de tegenstrijdigheden niet uitlopen op gewelddadige conflicten waarin de groepen met de meeste macht het altijd halen? Wie zal de zwakken en de minderheden moeten beschermen? In een democratie behoort dit tot de functie van de staat. Men rekt op de staat om tussenbeide te komen als er geen onderlinge overeenkomsten mogelijk blijken tussen verschillende conflictueuze groepen. Die moet dan ‘neutraal’ optreden om tot een vergelijk te komen. Dit kan gebeuren via onderhandelingen of, indien niet anders mogelijk, door besluiten op te leggen. In het slechtste geval zal de staat, de overheid, sancties treffen op grond van wettelijke bepalingen.

Hoe meer de feitelijke pluraliteit van levenswijzen zich uitbreidt, hoe belangrijker de rol van de neutrale staat wordt als arbiter tussen strijdige overtuigingen en manieren van leven. Anders gezegd: we beschouwen neutraliteit als voorwaarde en waarborg voor de bescherming en/of realisatie van pluralisme zoals in (democratische) wetten vastgelegd.

Deze staatsuitspraken als een schending van het pluralisme zien, heeft verstrekkende negatieve gevolgen waar ik straks op terugkom.

Het begrip ‘neutraliteit van de staat’ is in de moderne democratie tot stand gekomen als middel om de democratische waarden en overtuigingen te kunnen realiseren en verdedigen. De politieke doctrine verdedigt principieel de staatsneutraliteit. Neutraliteit (gevat in het smalle politieke compromis) is dus niet inherent verdedigbaar of nuttig. Het is geen waarde-op-zich, maar een noodzakelijke voorwaarde voor het tot stand komen en bewaren van de democratische waarden. Deze neutraliteit is een aspect van wat het goede leven inhoudt voor iedere democraat⁸.

---

⁶ Neutraliteit van de staat kan in vele betekenissen begrepen worden. Raes, 1995 onderscheidt er elf. Ik raadpleegde dit artikel om een concrete uitwerking te geven van de ‘neutraliteit van de staat’ die past in het kader van de democratie (zoals hier begrepen).

⁷Hoewel er hier extreem rechtse krachten bestaan die in feite antidemocratisch zijn, is het uitzonderlijk dat groepen zich expliciet van de democratische waarden distantiëren..

⁸Om ieder misverstand te voorkomen: een houding van neutraliteit is onmogelijk en onwenselijk in familiaal en vriendschapsverband.

We staan partijdig tegenover individuen waarmee we een dichte relatie hebben: wij houden ervan of hebben er een afkeer van, zijn bij sommige mensen meer betrokken dan bij anderen en zo meer. Hoe zou ik onpartijdig kunnen handelen met betrekking tot mijn partner, mijn kind, mijn vrienden? Liefde en vriendschap kan niet (of slechts in uitzonderlijke gevallen) volledig onpartijdig zijn. Deze natuurlijke capaciteit tot sympathie verdelen we zeker niet evenwichtig over alle personen.

Het verschil tussen een onpartijdige en een neutrale staat.

Onpartijdigheid betekent dat de staat consistent zal zijn in het toepassen van de bestaande wetten en de algemene principes, namelijk dat hij gelijke gevallen gelijk zal behandelen. Deze onpartijdigheid wordt soms ook als neutraliteit van de staat beschreven, hoewel het slechts over een neutraliteit van werkwijze gaat. Een werkwijze die de activiteiten van de overheid zal beperken tot wat de wetten bepalen. Onpartijdig optreden is dan een middel om sommige maatschappelijke doelen (ideeën, overtuigingen, waarden), gevat in wetten, te beschermen of te realiseren.

Onpartijdigheid staat niet direct in verband met welbepaalde staatsvormen. Dat verklaart waarom maatschappijen met zeer verschillende inhoudelijke wetten, zich alle 'neutrale staten' kunnen noemen. Zo kunnen dictaturen of maatschappijen zonder scheiding van kerk en staat (sommige Islamlanden bijvoorbeeld), verklaren dat hun staat 'neutraal' is, vermits dit soort neutraliteit verwijst naar een methode waarbij de wetten gelijke gevallen gelijk behandelen, wat ook de inhoud van die wetten is. Onpartijdigheid (die ook vaak neutraliteit wordt genoemd) is in deze betekenis niet gekoppeld aan welbepaalde inhouden, ook niet aan democratische. Zo verschillen de wetten in Iran, de Verenigde Staten of Congo fundamenteel van inhoud, maar kunnen ze alledrie als onpartijdige 'neutrale' staten worden gezien.

Om de betekenis van neutraliteit van de staat in een democratie te bespreken is het nuttig en nodig de tweede en voor ons de meest significante inhoud van neutraliteit te introduceren. Die soort neutraliteit is niet enkel een werkwijze om de (democratische) wetten onpartijdig toe te passen, maar het is ook een middel om de democratische waarden wettelijk te waarborgen. Er zal, met andere woorden, een neutraliteit worden uitgewerkt en gehandhaafd die de inhoud en doelen van de democratie zo dicht mogelijk benadert en garandeert. Het is een soort neutraliteit die een moreel begrip van de mens hanteert: door wat mensen zijn, hebben ze recht op gelijke behandeling en keuzevrijheid, zolang ze anderen niet beperken in hun rechtmatige ontplooiingsmogelijkheden of globale vrijheid. Intermenselijke gelijkheid is een basiswaarde.

Democratische neutraliteit zal er in principe over moeten waken dat de legale regels en wetten algemeen en onpersoonlijk zijn en niet specifiek ten voordele of ten nadele van bepaalde personen of groepen. Er zal geen rekening mogen worden gehouden met de particuliere belangen van personen of groepen. Enkel de algemene en gemeenschappelijke belangen van de bevolking mogen meetellen.

De status van de burgers in de politieke sfeer, zal niet mogen afhangen van particuliere religieuze betrokkenheden, geslacht, seksuele voorkeuren, huidskleur en zo meer. Zo kunnen allen voor zichzelf uitmaken welke ideeën of waarden ze verkiezen en wat het goede leven voor hen betekent. Dit wil zeggen

---

Het is niet omdat alle mensen evenwaardig zijn (vanuit een moreel begrip van de mens) dat we bij allen evenveel betrokken kunnen of behoren te zijn. Deze 'natuurlijke' betrokkenheid mag evenwel niet leiden tot niet-neutraliteit in het politiek domein (bij het ontwerpen, veranderen en/of toepassen van wetten en regels).

dat de politieke status van alle burgers gelijk moet zijn en onafhankelijk van de brede levensbeschouwing die ze toegedaan zijn en van hun sociale plaats in de maatschappij.

De democratische neutraliteit (die pluralisme waardeert) plaatst de intrinsieke waarde van verschillende levenswijzen niet in een waarderende rangorde; ze bevoordeelt niet de ene manier van leven boven een andere, tenzij die de vrijheden van anderen bedreigt. Democratisch pluralisme zal bijgevolg geen enkele godsdienstige of religieuze ideologie als de exclusieve staatsgodsdienst accepteren. Dit zorgt voor een feitelijke scheiding van kerk en staat. Hoewel die scheiding essentieel is in iedere democratie, is ze slechts één van de noodzakelijke voorwaarden, maar geen voldoende voorwaarde voor een neutrale democratie, wat soms wel wordt gedacht.

In de moderne, liberale democratie zal de neutraliteit niet enkel gelijkheid, vrijheid en pluralisme beschermen, maar eveneens sommige fundamentele concepten van beoordeling, gevolgtrekking en bewijskracht. Zo zal ze sommige welbepaalde stellingen die op een brede wetenschappelijke consensus kunnen rekenen, verdedigen. Bijvoorbeeld het accepteren en onderwijzen van de evolutieleer en niet van het creationisme, het beklemtonen van de evenwaardigheid van man en vrouw, het oordelen dat de stelling van Copernicus en Galileï dichter de werkelijkheid benadert dan die van Ptolemeus of de bijbel.

Het verschil tussen onpartijdigheid en democratische neutraliteit verduidelijkt dat een democratische staat steeds bepaalde waarden als essentieel zal aanvaarden en beveiligen. Daarom zal een neutrale, democratische staat niet waarde vrij zijn.

Democratische politieke neutraliteit kan slechts gerealiseerd en verdedigd worden als de meerderheid van de burgers de democratische politieke basiswaarden steunen.

Herhalend: Een 'perfectionistische' maatschappij kan onpartijdig zijn, maar niet neutraal in de bredere betekenis die er in een democratie wordt aan gegeven.

Vermits de waarden van vrijheid, gelijkheid en pluralisme tot de kern van de democratie behoren, is het uiteraard zo dat wie in een dispuut tussen verschillende brede levensbeschouwingen de democratische waarden niet naleeft, geen gelijk haalt. Wie een vorm van perfectionisme verdedigt en bijvoorbeeld op het politiek domein vrijzinnigheid wil bevoordelen boven godsdienstigheid (of omgekeerd), of de ongelijkwaardigheid van man en vrouw verkondigt, zal binnen de democratische wetgeving ongelijk krijgen.

De idee dat daardoor bepaalde groepen worden benadeeld, geldt slechts voor die groepen die de democratische waarden in het politiek domein niet respecteren. Daarenboven zal binnen een democratie het doen naleven van de democratische waarden eerst en vooral door discussie en overleg plaatsgrijpen⁹. Maar, indien nodig, ook door politieke dwang gelegitimeerd door de democratische wetten.

---

⁹ Oplossingen voor geschillen die tot stand komen via bemiddeling in de plaats van via een normale rechtsgang, blijken voor alle partijen meer voldoening te geven, onder andere omdat er op die manier gezichtsverlies wordt vermeden (Raes, 2001).

In sommige concrete omstandigheden zal een bepaalde invulling van de staatsneutraliteit in het centrum van de discussie of conflict staan. Hier en nu gaat het dikwijls over de scheiding van kerk en staat, die inderdaad nog steeds niet helemaal is doorgevoerd¹⁰.

De hierboven beschreven neutraliteit van de staat kan zich in de praktijk nooit helemaal waarmaken. De rol die macht en hegemonie spelen in de concrete besluitvorming, is niet te onderschatten. De theoretische benadering die ik hier geef, veronderstelt bovendien dat politici aan de invloed van machtige groepen weerstaan. We weten dat dit niet zo is, en nooit helemaal zo zal zijn. Daarom is neutraliteit nooit een kwestie van alles of niets: de staat is nooit helemaal onpartijdig, noch helemaal democratisch neutraal. We kunnen alleen zoeken naar de manieren waarop de waarschijnlijkheid voor neutraliteit zo hoog mogelijk is. Rawls' 'sluier van onwetendheid' en de rechtvaardigheidstheorie die eruit voortvloeit was een ontwerp om de hoogst mogelijke graad van neutraliteit te garanderen¹¹

De democratie stelt dat het verschil tussen enerzijds politieke acties en anderzijds acties in de overige domeinen van de maatschappij, moreel betekenisvol zijn. De morele principes die politieke acties leiden kan men politieke moraliteit noemen en ze hoeft niet samen te vallen met de moraliteit die geldt op andere maatschappelijke actieterrainen. Zoals een constitutioneel vastgelegd compromis niet samenvalt met een brede levensovertuiging, zo ook is een politieke moraliteit verschillend van de brede, allesomvattende moraliteit. Sommige morele drijfveren, die binnen de brede doctrine toegestaan zijn, passen niet altijd als grond voor (sommige) politieke acties. En omgekeerd.

Een neutrale democratische staat zonder meningsverschillen en spanningen is niet alleen onmogelijk maar ook ongewenst.

Neutraliteit zoals hier voorgelegd, is een noodzakelijke voorwaarde, wil een samenleving democratisch kunnen functioneren. Maar het zou verkeerd zijn daaruit te besluiten dat deze neutraliteit, eenmaal bereikt, alle politieke spanningen en conflicten stopzet.

Ik verdedig de stelling dat een totale maatschappelijke stabiliteit niet alleen onmogelijk is, maar ook onwenselijk. Waarom is dit zo?

Onmogelijk omdat, zelfs als men een politiek compromis op de best mogelijk manier uitwerkt en rekening houdt met zoveel mogelijk genuanceerde opinies, verschillende groepen binnen een democratische maatschappij toch nog andere invullingen zullen geven aan wat 'gelijke vrijheid voor

---

¹⁰ Het Te Deum als officiële Belgische plechtigheid wordt pas dit jaar (2001) afgeschaft. Ook qua subsidiëring bestaat nog discriminatie: De staat (dus iedere belastingbetaler) betaalt nog steeds meer voor de bedieners van de boekgodsdiensten (Joodse, Christelijke en Islamitische), dan voor de vrijzinnige verenigingen. Daarenboven wordt iedere godsdienst die niet tot de boekgodsdiensten behoort als 'sekte' geklasseerd, en ze valt buiten de subsidiëring.

¹¹ Men kan Rawls niet verwijten dat hij het onmogelijke, namelijk een ontwerp aanbieden voor volledige neutraliteit, niet heeft kunnen verwezenlijken.

iedereen in een pluralistische maatschappij' feitelijk inhoudt. De programma's van politieke partijen die nochtans alle de democratische politieke doctrine erkennen, tonen dit duidelijk. De 'gelijkheid' die de VLD verdedigt is een politieke gelijkheid, daar waar de SP ook een grotere economische gelijkheid voorstaat. Deze verschillende opinies over wat een 'goede' politieke doctrine moet omvatten, komen voort uit de uiteenlopende brede levensbeschouwingen in een zelfde samenleving. Iedere groep definieert vrijheid, gelijkheid en pluralisme (en alle normatieve begrippen) op zo'n manier dat ze aansluiten bij de eigen ideologie en politieke standpunten. Meestal wordt dan deze bepaling als de enige 'echte' beschouwd. Zo zullen sommige groepen zich tegen iedere wetgeving op abortus verzetten, omdat abortus volgens hun (religieuze) overtuigingen moord is, en er een politiek compromis bestaat dat de rechterlijke macht moord moet bestraffen.

In het economische domein wordt 'vrijheid' begrepen op twee duidelijk uiteenlopende en met elkaar botsende wijzen: als vrijheid van ondernemen in een marktsysteem (dat wel steun krijgt vanuit de overheid, maar dat zo weinig als mogelijk de wetten die voorzien in herverdeling naleeft) of als het recht voor iedereen om deel te nemen aan het beslissingsproces in de economische sfeer. Ook bijvoorbeeld de tegenstelling tussen het recht op een uitgebreide sociale zekerheid, hier in wetten vastgelegd en door de meerderheid als rechtvaardig aanvaardt, tegenover het ontbreken of het zeer beperkte recht daarop in de Verenigde Staten. (We bestempelen daarom de Verenigde Staten niet noodzakelijk als een onrechtvaardige en ook niet als een ondemocratische maatschappij).

De inhouden van gelijkheid, vrijheid en pluralisme zullen andere inhouden krijgen, ook bij groepen die weloverwogen streven naar politieke compromissen, omdat voorstanders van politieke neutraliteit divergerende meningen hebben op vele terreinen.

Een bijkomend probleem inzake de neutraliteit van de staat bestaat erin dat algemeen aanvaarde democratische wetten die daarenboven op een perfect correcte manier uitgevoerd worden, andere gevolgen hebben voor verschillende groepen. Nemen we bijvoorbeeld boetes voor overtredingen op de snelheidslimiet. 'Iedereen gelijke boete voor gelijke overtreding' voldoet op het eerste gezicht aan de gelijkheidseis. Maar dergelijke eenvoudige maatregel leidt reeds tot meningsverschillen: waarom moet iemand met een laag inkomen evenveel betalen als iemand met een hoog inkomen? En wat als voor mij een aspect van het goede leven er juist in bestaat dat ik meen zelf te kunnen oordelen waar en wanneer ik snel rijd?

Het is een algemeen erkende waarheid dat, zelfs bij een perfecte constitutionele doctrine (zonder dat macht een rol zou spelen), wat de staat uitvoert meer voordeel brengt aan sommige groepen dan aan andere. Dit zal ertoe leiden dat er altijd groepen zullen zijn die vinden dat de door de overheid of door andere groepen gehanteerde invullingen van de democratische waarden niet aanvaardbaar zijn. Spanningen binnen de samenleving, binnen de overheid en tussen overheid en bevolking zijn het onafwendbaar resultaat.

Ongewenst is eveneens een politieke doctrine waarin iedere burger en iedere groep het volledig eens zou zijn met de verworven politieke neutraliteit. In onze dynamische maatschappij is pluralisme met haar inherente meningsverschillen niet weg te denken. Wil een democratie dynamisch kunnen inspelen op

het steeds veranderend pluralisme, dan zullen debatten, overleg en gedachtewisselingen constitutief moeten zijn voor iedere democratie.

Zonder discussiefora kan pluralisme zich niet staande houden.

Een maatschappij waarin de politieke doctrine niet in vraag mag worden gesteld, zou bijzonder star worden en onvermijdelijk leiden tot een of andere vorm van perfectionisme. Mocht iedereen binnen een bepaalde maatschappij een identieke betekenis aan de democratische waarden geven, zou dat feitelijk betekenen dat ieder politiek pluralisme verdwenen is. Dit zou leiden tot perfectionisme en de democratie fataal worden.

Aan de debatten over concrete regelgevingen liggen steeds onderscheiden inhouden van de democratische waarden aan de basis. Deze discussies moeten uiteindelijk gevoerd worden in het parlement. (Vandaar dat de rol van het parlement centraal staat in iedere democratie.) Maar de mogelijkheden om bedenkingen, vraagstellingen en ideeën uit te wisselen tussen groepen onder het niveau van de staat zoals vrienden- en familiekring, kerken, culturele verenigingen, professionele groepen, vakbonden, universiteiten, de media zijn even cruciaal. Enkel een debatcultuur in alle domeinen van het maatschappelijk leven, kan een levendige en pluralistische democratie garanderen.

De constitutionele doctrine zal een (steeds voorlopig) compromis zijn tussen de verschillende visies op de rol van de staat die voortkomen uit de soms onverenigbare levensvisies en levenswijzen.

We mogen de politieke neutraliteit niet verkeerd begrijpen. Ze tracht de onenigheden die tot sociale strijd kunnen leiden te minimaliseren, maar kan en mag ze nooit uitschakelen. De rol van publieke discussies blijft aanzienlijk.

Politiek en ethisch relativisme zijn onverenigbaar met democratie.

Sommige extreme postmoderne strekkingen¹² zeggen dat de politieke moraliteit zoals we die hier begrijpen, uitsluitend te bereiken is tussen personen en groepen die per definitie de principes van de politieke democratie aanvaarden. Ze beweren dat alle waarden als evenwaardig moeten worden beschouwd, en dat zij die democratische waarden hoger waarderen dan bijvoorbeeld de waarden die gelden in een strak hiërarchische maatschappijvorm (of in een fascisme), het pluralisme schenden. Zulke opvatting is onmogelijk op een redelijke manier te verdedigen¹³ zonder de verworvenheden van de democratie af te wijzen. Daarenboven: Welke functies zou een staat die geen enkel soort politieke waarde steunt, maar ze alle als evenwaardig beoordeelt, kunnen uitoefenen? In dergelijke staat zou niemand beschermd of veroordeeld kunnen worden. (Hoe zou een staat tegelijkertijd perfectionisme en pluralisme kunnen steunen?) Een zogenaamd 'echt' politiek pluralisme is feitelijk een totaal politiek relativisme.

---

¹² Walry, 1999 voor het nuttig onderscheid tussen 'constructief' en 'extreem' postmodernisme.

¹³ Trouwens spreken ze zichzelf tegen: hun eigen verdediging van het 'echte' pluralisme zou niet minder of meer waarde hebben of niet meer waarheid bevatten dan gelijk welke andere overtuiging. Waarom dan nog een stelling verkondigen of verdedigen?

Extreme pluralisten verwijten de democratische politieke doctrine essentialisme en universalisme. Dit is niet terecht, want vele democraten hebben het strak en extreem universalisme verlaten. Ze beseffen dat iedere politieke doctrine verandert in ruimte en tijd. Dat wil nochtans niet zeggen dat er geen democratisch-politieke duurzaamheid mogelijk zou zijn.

Naast de verdediging van extreem pluralisme door de postmodernen, bestaan er groepen die ieder pluralisme afwijzen. Dit is bijvoorbeeld zo voor alle fundamentalistische religies (die de staatsvorm willen modelleren naar de eisen van hun godsdienst en soms zogenaamde martelaren inschakelen om hun doelen te bereiken) en ook voor hen die totalitaire regimes verdedigen. Civiele vrede, discussies en overleg komen voor deze personen en groepen zeker niet op de eerste plaats.

Opvattingen (religieus of niet) die zich ofwel verzetten tegen ieder pluralisme, ofwel een extreem pluralisme verdedigen, zijn in een democratie verplicht tegen de stroom in te zwemmen. Ze zouden het slechts kunnen halen ten koste van de democratie.

Onduidelijke overtuigingen en levenswijzen, maar die ‘meegaan met de stroom’, hebben het binnen de democratie comfortabeler dan duidelijke, afwijkende meningen.

We moeten aanvaarden dat we – zeker in een democratie – altijd zullen leven met slechts een relatieve stabiliteit en zekerheid. Ik kom daar nog op terug.

Grenzen aan het democratisch pluralisme en aan de democratische verdraagzaamheid.

We zagen dat democratisch pluralisme, wil het niet in een politiek relativisme vervallen, zijn grenzen kent. Hetzelfde geldt voor de democratische verdraagzaamheid. Het is onmogelijk die grenzen precies aan te geven en die begrenzing zal trouwens voor ieder soort democratie verschillend zijn.

Als er geen compromis tussen strijdende partijen haalbaar blijkt, dan zal de ‘neutrale staat’ toch moeten optreden om de sociale rust te bewaren, maar ook om zijn waarden van gelijkheid, vrijheid en pluralisme te beveiligen. Een antwoord op de vraag wanneer dit effectief nodig zal zijn, is ook een antwoord op de vraag ‘wat zijn de grenzen van de politieke verdraagzaamheid in een democratische neutrale staat?’. De vele discussies die daarover worden gevoerd in de gehele wereld tonen ons dat het feitelijk onmogelijk is op een precieze manier aan te geven wanneer de democratische verdraagzaamheid haar limiet heeft bereikt. Uit de berichtgeving blijkt wel dat die limiet anders ligt in verschillende landen en naargelang over wiens belangen het gaat. In Nederland en Duitsland bijvoorbeeld, wordt vlugger dan hier, ingegrepen tegen rechtse antidemocratische krachten. Het is pas na vele jaren dat in Vlaanderen de slogan ‘eigen volk eerst’ ook juridisch op de korrel wordt genomen. Nochtans is het duidelijk dat deze leuze in strijd is met democratisch pluralisme. Een ander voorbeeld betreft het protocol van Kyoto. Bush weigert dit te bekrachtigen¹⁴ om twee redenen: eerst en vooral zou daardoor een te groot aantal landen vrijgesteld

---

¹⁴ Maar we mogen evenmin vergeten dat “Ondanks de mooie praatjes van Europa, tot vandaag nog niet één Europese lidstaat het protocol van Kyoto heeft geratificeerd” (Dirk Knapen, 2001)

zijn van het nemen van maatregelen, maar ook zou dit protocol niet in overeenstemming zijn met de economische vrijheid van de U.S.A. Deze twee argumentaties zijn echter tegenstrijdig: de eerste zou volgens Bush de gelijkheidsregel schenden, maar de tweede tast juist de gelijkheidsregel aan doordat de economische vrijheid van de U.S.A. als belangrijker wordt beoordeeld, dan de economische vrijheden van andere landen (Dirk Knapen, 2001).

Hoewel er met de grenzen van de verdraagzaamheid behoedzaam moet worden omgegaan, betekent dit niet dat alle sociale acties kunnen toegelaten worden. Het zal van iedere concrete situatie afhangen, wanneer de staat zal moeten tussenkomen¹⁵. Maar dat er grenzen aan de democratische verdraagzaamheid zijn en behoren te zijn, is ontegensprekelijk.

Bij conflicten zullen in ieder soort democratie, communicatie en onderhandelingen op de eerste plaats komen. Ieder dwingend staatsoptreden mag slechts plaatsvinden in uiterste gevallen, als centrale democratische waarden ernstig worden overtreden.

De verschillen in opinies over wat een democratische, politieke neutraliteit feitelijk zou moeten behelzen, kunnen nooit uitgesloten worden. Ze tonen dat er zich steeds gedachtewisselingen en polemieken zullen voordoen over de invulling van politieke vrijheid, gelijkheid en pluralisme. Deze uitwisseling van standpunten leidt meestal (hier en nu) tot compromissen waar de verschillende partijen kunnen mee leven. Aangezien democratie in wezen gerechtvaardigd wordt door het volk (rechtstreeks of onrechtstreeks via algemeen stemrecht), is de staatsmacht die in naam van politieke democratische waarden wordt uitgeoefend in wezen ook gewettigd door het volk.

Het is niet omdat in de praktijk bij ieder overleg en beslissing rekening wordt gehouden met de bestaande machtsverhoudingen en bijgevolg een 'machtsvrije' dialoog nooit volledig mogelijk is, dat dergelijke onderhandelingen geen streefdoel kunnen blijven¹⁶.

Om de grenzen van verdraagzaamheid van de pluralistische democratie grosso modo aan te geven, is een democratisch politiek compromis essentieel, hoewel er zich toch een diep probleem stelt. Onze eigen brede levensbeschouwing kunnen we niet anders dan als de meest ware en beste beschouwen. Was dit niet zo, we zouden een andere zoeken. Hoe kunnen we onze visie voor onszelf staande houden en ze zelfs trachten te propageren en tegelijk beweren dat het in een democratie niet aanvaardbaar is staatsmacht te gebruiken om ze algemeen te laten verspreiden en te doen aanvaarden? Deze vraag lijkt me cruciaal als we op een overdachte manier willen kunnen spreken over 'redelijk pluralisme'. Deze discussie zou ons evenwel te ver verwijderen van de kern van deze tekst.

---

¹⁵ De grenzen van de civiele verdraagzaamheid (de religieuze en/of filosofische verdraagzaamheid, gebaseerd op respect voor ieder persoon) kunnen veel breder zijn. Ik kan dit standpunt hier niet ontwikkelen.

¹⁶ 'Macht', zoals democratie trouwens, is geen alles of niets begrip, maar kent gradaties.

Besluit.

Ik hoop te hebben getoond dat er diepe problemen zijn om binnen een democratie een relatieve stabiliteit te verwerven of te bewaren. Eerst en vooral kan er nooit een volledig akkoord bestaan over de inhoud van de democratische waarden. Die diversiteit leidt dikwijls tot botsingen tussen groepen waarbij de staat als arbiter zal optreden. Deze staat moet onpartijdig en neutraal zijn, maar niet waarde vrij.

Ik gaf de redenen aan waarom binnen een democratie, meningsverschillen tussen verschillende groepen onafwendbaar maar toch ook noodzakelijk zijn om de dynamiek van de democratie te laten voortleven. Aan de cruciale democratische waarden pluralisme en verdraagzaamheid moeten er in sommige situaties grenzen worden gesteld om een evenwicht dat toch steeds labiel zal zijn, te bewaren, maar ook en vooral om de democratische verworvenheden (die de meeste burgers erkennen) te beschermen. Dit verdedigde ik in het laatste punt.

Jenny Walry
mei 2001.

Bio

Jenny Walry was boekhandelaar tot 1980. Daarna gaf ze lessen filosofie in verschillende volkshogescholen. Ze publiceerde in meerdere tijdschriften, onder andere “Vlaams Marxistisch Tijdschrift”, “Mores”, “Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte”.

Bibliografie:

BROWN Robert (1993): Sociology. In ed. *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Blackwell Publishers.

GALSTON William A. (1991): *Liberal Purposes*. Cambridge University Press.

GEWIRTH (1996): *The Community of Rights*. University of Chicago Press.

KNAPEN Dirk (2001): Bush keldert het protocol van Kyoto. En België? *De Morgen* 06.04.01.

LARMORE Charles (1987): *Patterns of moral complexity*. Cambridge University Press.

MOUFFE Chantal (1993): *The Return of the Political*. Verso.

MOUFFE Chantal (2000): *The Democratic Paradox*. Verso.

RAES Koen (1983): *Aan hen de Keuze*. Masereelfonds.

RAES Koen (1992): The ethics of community and the ethics of Rawlsian justice – a misunderstood relationship. In ed. Musschenga A.W. e.a. *Morality, Worldview, and Law*. Van Gorcum, Assen/Maastricht.

RAES Koen (1995): Neutrality of what? Public Morality and the Ethics of Equal Respect. *Philosophica*, vol.56, 2.

RAES Koen (1997): Een politieke ethiek voor het vrijzinnig humanisme. In ed. Van Kerckhove Christian *Grondslagen Vrijzinnig Humanisme*, Humanistisch Vrijzinnige Dienst.

RAES Koen (2001): Fifty ways to solve a problem. *De Morgen* 07.04.01.

RAWLS John (1993): *Political Liberalism*. Columbia University Press.

RAWLS John (1996): Moral pluralism and political consensus. In ed. Copp D., Hampton J, Roemer J. *The Idea of Democracy*. Cambridge University Press.

RAZ Joseph (1982): Liberalism, Autonomy, and Politics of Neutral Concern. In: *Midwest Studies of Philosophy*, 7.

RAZ Joseph (1986): *The Morality of Freedom*. Clarendon Press.

SEN Amartya (1999): *Vrijheid is Vooruitgang*. Contact.

TAYLOR Charles (1995): *Multiculturalisme*. Boom.

TAYLOR Charles (1996): *De politieke cultuur van de moderniteit*. Kok Agora/Pelckmans.

WALRY JENNY (1999): Postmodernisme en linkse politieke strijd. *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 33, 1.

WALRY Jenny (2000a): *Zorg en Autonomie. Twee morele Oriëntaties*. Mores, 222.

WALRY Jenny (2000b): *De Complementariteit van communitarisme en liberalisme*. Mores, 224.